

Janko Pleterski

O NEKATERIH VPRAŠANJIH SLOVENSKE POLITIČNE ZGODOVINE V ZADNJEM DESETLETJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978

Gre za burno desetletje, ki ga moremo kot neko posebno poglavje zgodovinskega procesa ugotoviti v mednarodnem, v avstroogrskem in v slovenskem merilu. Popolnoma očitno je to glede njegovega konca, saj to je prva svetovna vojna. Začetek periode je kajpada neprimerno manj jasen, a vendar ugotovljiv. To je desetletje največjega razmaha imperializma kot svetovnega sistema, ki prav leta 1905 rodi tudi že prvo vojno za novo delitev imperialistične posesti, v katero je zapletena neka evropska velika imperialistična država, t. j. rusko-japonska vojna. Ruska revolucija, ki se je še istega leta razvnela ob porazu Rusije v tej vojni, ni skušala rešiti le vprašanja absolutizma, marveč je že naznanjala tudi revolucionarno zanikanje imperializma samega. Odmevi te revolucije so znano dejstvo.¹ Vplivali so tudi na dogajanje v Avstro-Ogrski. Tu se državnim vrhovom, ki stoje na stališču dualizma, posreči prav na začetku našega desetletja stišati krizo tega sistema, posreči se jim ugnati madžarsko meščansko opozicijo in jo pripeljati na stališča oportunitizma vladajočih. Nekakšen postranski rezultat pa je tisto, kar pomeni pravzaprav najpomembnejše sistemsko reformno dejanje, ki ga je Avstrija bila še zmožna tja do svojega konca, namreč volilna reforma za državni zbor, uvedba splošne in enake volilne pravice za moško prebivalstvo. Sledi nekaj let parlamentarnega optimizma, ki ga podpira zlasti delavska stranka. V zvezi s tem zavlada zatišje v njeni zunajparlamentarni dejavnosti, zatišje tudi v vodenju delavskih gospodarskih bojev. Po zadnjih državnozborskih volitvah 1911 ta optimizem naglo upada. To razočaranje pa se pri delavski stranki še ne prebije do spoznanja, da pravega boja za demokratizacijo države in odnosov v njej, zlasti tudi nacionalnih, ni mogoče ne začeti ne uspešno voditi brez direktnega boja proti nemško-avstro-ogrskemu imperializmu. To se pokaže tudi ob mednarodnih krizah, ki jih ta imperializem izziva: ob aneksijski 1908/1909 in balkanski 1912/1913, ko se pokaže nezadostnost platoničnega antimilitarizma in nerevolucionarnega pacifizma. Ti dve krizi še posebej postavita v prvo vrsto jugoslovansko in s tem tudi slovensko vprašanje. O zadnjem desetletju kot o posebni periodi govori tudi gospodarska zgodovina. Avstrijski avtorji pišejo, da je to v gospodarskem pogledu bilo najsrečnejše desetletje dvojne monarhije. Za Slovence je to trditev treba jemati z velikim pridržkom. Čeprav tudi na njihovem ozemlju v tem času industrializacija nedvomno napreduje, kar se očituje v dejstvu, da se delež agrarnega prebivalstva zdaj krči ravno pri Slovencih relativno najhitreje med vsemi narodi avstrijske državne polovice.² Nerešeni ostajajo trije veliki problemi narodnogospodarskega razvoja: agrarna kriza je še vedno silovita,³ razlika

¹ Odmev na Slovenskem obravnava, deloma s posegom tudi v čas svetovne vojne, Dušan Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija (Ljubljana 1960).

² Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni (Ljubljana 1936). — Janko Pleterski, Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno; v: Jugoslovanski narodi pred prvi svetSKI rat (Beograd 1967).

³ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zv. Agrarno gospodarstvo (Ljubljana 1970). Zlasti poglavji Kolonizacija in populacija ter Gospodarski obrat kmetije.

med slovenskim ozemljem kot nezadostno razvitim in pa med tradicionalno industrijskimi področji monarhije se ne manjša, temveč celo pogloblja,⁴ na Slovenskem najširše prevladuje kapital, ki je doma v tujini in ki odvaja presežno delo slovenskih delavcev drugam.⁵ Brez pospeševalnega dejavnika lastne državnosti, ki je nujen celo za najrazvitejše meščanske družbe, slovenski narod nima izgledov za tisti hitrejši gospodarski razvoj, na podlagi plodov lastnega dela, ki mu utegne zagotoviti prihodnost. Ravno na tem področju, kot tudi na področju odpora imperializmu, se z vedno večjim podarkom odpira vprašanje razmerja med delavskim in narodnim gibanjem. Socializem se vedno očitneje kaže kot rešitev problema malega naroda. To prepričanje pa še nikakor ni prevladujoče, med drugim tudi zato ne, ker socialdemokratska stranka sama omenjenega razmerja še ni učinkovito opredelila. Zato prevladuje malodušje, ki se kaže bodisi v neoilirizmu, ki ga ugotavljamo zelo močno v vseh treh slovenskih političnih taborih,⁶ bodisi že kar v izjavah kakor je tista Izidorja Cankarja iz zaključnega, predsarajevskega časa, ko je pisal o »sedanji agoniji našega naroda«.⁷

Pritisk imperializma se na Slovenskem kaže predvsem v obliki okrepjenega germanizacijskega pritiska, v prvi vrsti na Koroškem in Štajerskem, pa tudi v obliki nasilja nad znamenji narodnega odpora. Nekakšen uvod so dogodki v Domžalah 1. 1905, najvidnejši so septembrski dogodki 1. 1908 v Ljubljani; do nedavna manj znani pa so slovenski odpor in represalije ob delni mobilizaciji v času balkanske krize 1912/1913, ki zajamejo malodane vse slovensko ozemlje od Gorice do Maribora in Slovenskih Goric.⁸ Drugi imperializem, katerega pritisk pogojuje slovensko politiko tega desetletja tako močno, da je brez njega sploh ne bi mogli prav razumeti, je italijanski imperializem. Prav ob začetku tega desetletja vidimo, kako se v zvezi s Trstom, Slovenskim Primorjem in Istro zadnjič na političnem prizorišču prikaže stari, garibaldinski, levoliberalni iredentizem, a le zato, da bi izkazal, da Slovencev kot političnega subjekta ne upošteva in da se tudi on v boju proti Avstriji trudi za državno delitev slovenskega ozemlja.⁹ Neposredno za njim prevlada na tem prizorišču moderni imperializem Italije, ki so mu gesla iredentizma le še orodje nadaljnega prodiranja na vzhodno jadransko obalo, na Balkan.¹⁰

Specifičnost slovenske politične zgodovine tega desetletja je zmago-slavje klerikalizma na Kranjskem kot sad njegove dolgoročne politične, organizacijske, socialne, gospodarske in narodnopolitične akcije, sad, ki ga je bilo mogoče utrgati ob izvršeni demokratizaciji volilnih redov.¹¹ Slovenski klerikalizem ob tem uveljavlja svojo namero postati vseljudo in s tem edino pravo slovensko gibanje, reorganizira se v Vseslovensko ljudsko stran-

⁴ Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. I. Die wirtschaftliche Entwicklung (Wien 1973).

⁵ Bogo Grafenauer, Slovenija—Gospodarstvo; v: Enciklopedija Jugoslavije VII (Zagreb 1968). — Ferdo Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma; v: Kronika 17 (1963). — Jože Sorn, Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju; v: Jugoslovanski istorijski časopis 8 (1969).

⁶ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914; v: Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat (Beograd 1967). Ponatis v knjigi istega avtorja: Slovenci in jugoslovanska skupnost (Maribor 1972).

⁷ Izidor Cankar v: Dom in svet (1914), 126—7. Cit. po: Fr. Maslja — Podlimbarskega Zbrani spisi IV. zv., Gospodin Franjo I. del (Ljubljana 1931) XIII.

⁸ Janko Pleterski, Avstrija in Slovenci leta 1912—1913; v: Kronika 23 (1975) 110—120.

⁹ Janko Pleterski, Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci; v: Jugoslovanski istorijski časopis 14 (1975) 49—88.

¹⁰ Oko Trsta (Beograd 1945). — Slovensko Primorje in Istra (Beograd 1953). — Italijansko-jugoslovanske tize za istorijske tekstove; v: Jugoslovanski istorijski časopis (Beograd 1977) br. 3—4, 85—124. — Dragovan Sepić, Italijanski iredentizam na Jadranu. Konstante i transformacije; v: Casopis za suvremenu povijest 7 (Zagreb 1975) 5—32. — Renato Monteleone, Irredentismo; v: Il mondo contemporaneo vol. I: Storia d'Italia — 2, 573—583 in 910—922.

¹¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918 (Ljubljana 1965); zlasti pogl. Pregled volilne zgodovine, 203—306.

ko, zunaj katere ostaja le še Trst z Istro.¹² Goriška je še bojno področje, povsod drugod pa se zdi slovenski liberalizem brez malega ugnan. Drugače je seveda z nemškim ali nemškutarskim liberalizmom na Koroškem in Štajerskem.

Slovenski liberalni tabor, v katerega bilanco je v končni vsoti treba všteti tudi rezultate, ki jih je dalo gibanje narodnoradikalnih študentov in deloma celo gibanje narodnorevolucionarne mladine,¹³ se more klerikalizmu le šibko upirati. Njegova domena je kultura v ožjem smislu, čeprav najpomembnejšega pojava, slovenske moderne, ni mogoče prišteti kaki stranki. Svobodomiselnost je veliko širše obeležje kot pa zgolj liberalno-strankarsko. Ustvarjalnost liberalnega tabora je plodna zunaj Kranjske, v narodnostno mešanih mestih, v katerih ustavlja asimilacijo in ustaljuje navzočnost slovenskega meščanskega in v širšem smislu mestnega življa. Trst, Gorica, Celje, nekoliko tudi Maribor, postajajo mejniki v župančičevem smislu.¹⁴ Šibki poskus prav v tem desetletju na Koroškem, da bi nemškutarstvu v tej deželi končno zoperstavili alternativo slovenskega liberalizma, je obtičal v prepoznih začetkih.¹⁵ Kot posebna zavora se za pobudo slovenskega liberalnega tabora na tipično njegovem, na nacionalnem področju, prav ob začetku desetletja pokaže negativna izkušnja z »novim kurzom« hrvatske politike, ki sicer velja kot jugoslovanski, ki pa Slovence izpušča iz svojega računa in ki skuša mimo njih dogovoriti teritorialni kompromis z iredentisti v Italiji.¹⁶ S tem je slovenski liberalni tabor ne le potrjen v usmeritvi k reformi Avstrije, marveč je tudi onemogočen kot nosilec jugoslovanskih političnih povezav. V času balkanske krize, ko mu hrvatsko srbska koalicija odkloni vabilo na jugoslovanski sestanek v Trstu, se to še enkrat potrdi.¹⁷ Tako se liberalni tabor v aneksijski krizi pridruži trialistični iniciativi slovenskega klerikalizma, kljub poskusu tedaj še zunaj stranke stoječega Gregorja Žerjava opredeliti samostojen malo-jugoslovanski program.¹⁸ Konservativni značaj liberalne stranke na Kranjskem je tako utrjen, njegova vehementna odklonitev narodnorevolucionarne mladine pa razumljivejša. Ena izmed pomembnih idej, ki se rodi med liberalnimi politiki prav v času polemike z »novim kurzom« kot subdualističnim t. j. državno mejo med avstrijskimi in ogrskimi deželami priznavajočim konceptom, je zamisel dr. Henrika Tume o rešitvi slovenskega in jugoslovanskega vprašanja v širši državni skupnosti narodov Avstrije, Podonavja in Balkana.¹⁹ To je ideja, ki z dr. Tumo preide v krog slovenskih socialdemokratov in v tem krogu torej ni avstromarksističnega izvora.

Iniciativnost klerikalnega tabora v narodnem vprašanju, zasnovana že ob koncu prejšnjega stoletja, se je v teh razmerah še bolj uveljavljala. Omenili smo že trialistično akcijo, ki jo je ta tabor začel v času aneksije

¹² Drago Kladnik, Preosnova Katoliške narodne stranke v Slovensko ljudsko stranko l. 1905 (semi-narsko delo, FF 1978).

¹³ Ernest Turk, Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno; v: Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede 5: Hauptmanov zbornik (Ljubljana 1966) 391—418. — Preporodovci proti Avstriji, ur. Adolf Ponikvar (Ljubljana 1970).

¹⁴ Dušan Kernavner, Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v l. 1905—07; v: Novi svet VII (Ljubljana 1952) 253—262, 341—351, 449—463. — Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, ZC 18 (1964) 75—153. — Isti, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja; v: Koroški plebiscit (Ljubljana 1970) 7—36. — Isti, (s sodelovanjem Jaroslava Sidaka in Vase Bogdanova) Nacionalni problemi v habsburški monarhiji (Ljubljana 1962). — V. Melik, delo nav. v op. 11.

¹⁵ Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882—1920); v: ZC 10—11 (1956—57) 209—212. — Isti avtor, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848—1914 (Ljubljana 1965) 239—241 in 386—387.

¹⁶ J. Pleterski, delo nav. v op. 9.

¹⁷ Slovenec, 28. januar 1913, št. 22.

¹⁸ Janko Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje; v: ZC 22 (1968) 169—184. — Gregor Žerjav, Jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije; v: Naš list (Kamnik 1908) 12. in 19. december, 49—50.

¹⁹ Henrik Turna, Jugoslovanska ideja in Slovenci (Gorica 1907).

Bosne in Hercegovine in ki jo je nadaljeval tja do vojne, izključujoč iz nje po l. 1909 liberalno stranko. Je pa ta trialistično-jugoslovanska politika, ccena njenega odnosa do nemških krščanskih socialcev pa do prestolonaslednika in njegovega kroga, prav posebno pa še zveza VSL z zedinjeno pravaško stranko hrvatskih dežel l. 1912 in pozneje, nujno potrebna temeljite osvetlitve, posebno še, ker v hrvatskem zgodovinopisju slovenska stran ni primerno ocenjena.²⁰ Iz pripravljene obsežne študije ne bi dajali zdaj izvlečkov, pač pa le omenjamo, da je zvezo slovenske klerikalne stranke s pravaši dozda v resnici še najbolj točno ocenil Ivan Cankar že v tistem času.²¹ Ugotovil je, da je VSL razen JSDS edina stopila prek slovenske meje v jugoslovansko smer, čeprav, »na zelo ozkosrčen način«. »Dejansko je ta stranka«, ji je priznal Cankar, »uveljavila svoje jugoslovanstvo«. Storila pa je to tako, »da se je združila, naravnost spojila s starčevičansko stranko...« Z združitvijo prav s to stranko pa si je, kot je menil Cankar »naprtila zaprašeni pravaški program in si postavila mejo, preko katere ne more nikamor.« Tedaj Cankar ni mogel vedeti, da se bo v vrstah samih hrvatskih pravašev v naslednjih, odločilnih vojnih letih uveljavila jugoslovanska struja, ki bo ta program presegla in slovenski klerikalni stranki omogočila stik tudi s Srbi in Muslimani.²² — Poleg tega bi se dalo govoriti še o drugih vprašanjih, ki so potrebna osvetlitve: o razvoju tokov v VSL, o gledanju dr. J. E. Kreka na vprašanje narodne samoodločbe po izkušnji z avstrijsko politiko v času balkanske krize in še o marsičem.²³ Jasno pa je, da je politika klerikalnega tabora v svojem bistvu vezana z ohranjanjem danega meščanskega sistema in položaja cerkve v njem. Vendar se je tedaj dozdevalo, da to ni neposredno aktualno vprašanje, saj se je sistem spričo vedno splošnejšega reformizma avstrijskih socialdemokratskih strank počutil kar varnega.

Posebni in celo prvenstveni pomen razvoja tretjega, delavskega, socialističnega tabora v slovenskem političnem življenju že v desetletju pred prvo svetovno vojno, je očiten z današnjega, časovno in po kvalitativnih izkušnjah odmaknjene stališča, ko nam je jasno, da je že naslednji čas, čas prve svetovne vojne, Slovence postavil ne le pred vprašanje nacionalne, temveč tudi socialne revolucije. V splošnem lahko rečemo, da se je stranka slovenskega delavstva, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, v tem zadnjem predvojnem desetletju organizacijsko in politično vidno utrjevala. Njeno delovanje se je razvijalo pod vplivom dveh središč, Ljubljane, kjer je bil sedež izvršilnega odbora stranke in pa Trsta, kjer je bilo največje zbirališče slovenskega delavstva. V Trstu se je politična moč — in s tem tudi samozavest — tega delavstva posebno krepila v zvezi z italijanskimi socialnimi demokrati, s katerimi skupaj že predstavlja najmočnejšo stranko v mestu.²⁴ Na štajerskem se je območje slovenske delavske stranke po

²⁰ Mirjana Gross, *Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage*; v: *Osterreichische Osthefte* 8 (Wien 1966) 277—299. — *Isti avtor*, *Hrvatska politika velikoavstrijskega kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda*; v: *Casopis za suvremenu povijest* 2 (Zagreb 1970) 9—74. — *Isti avtor*, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb 1972). — Janko Pleterski, *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917*; v: *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države* (Zagreb 1969) 121—130.

²¹ Ivan Cankar, *Slovinci in Jugoslavinci*, predavanje 12. aprila 1913 v Ljubljani.

²² Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918 (Ljubljana 1971). Izšlo tudi v srbohrvatskem prevodu v Beogradu 1976 (Nolit). — Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (op. 20).

²³ Prim. polemično zavračanje Dušana Kermavnerja, *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah — Javorniku od začetkov do leta 1918*, III (Ljubljana 1975) 239 in druge.

²⁴ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja* (z opombami Dušana Kermavnerja) (Ljubljana 1937). — Vasilij Melik, *Volitve v Trstu 1907—1913*, ZC 1 (1947) 70—122. — Fran Zwitter, *Slovensko Primorje [1797—1918]*; v: *Slovensko primorje in Istra* (Beograd 1955) 77—115. — Ivan Regent, *Poglavja iz bojev za socializem. I—III* (Ljubljana 1967). — Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov* (Ljubljana 1966). — *Zgodovinski arhiv KPJ*, knj. 5. *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920* (Beograd 1951). — Giuseppe Piemontese, *Il Movimento operaio a Trieste dalle origine alla fine della prima guerra mondiale* (Udine 1961). — Ennio Maserati, *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale* (Milano 1973).

uvedbi novega državnozbornskega volilnega sistema razširilo na celotno ozemlje, ki so ga zajemali slovenski volilni okraji, težišče njenega delovanja pa je vendar ostajalo v območju Celja, predvsem pa v zasavskih revirjih.²⁵ Z volilno agitacijo in s svojimi kandidaturami je zdaj JSDS segala ob državnozbornskih volitvah celo na Koroško, seveda le v njen edini slovenski volilni okraj.²⁶ Organizacijsko se je v teh letih razširila tudi na Istro, kjer je zajela tudi hrvatsko delavstvo in kjer se je realno utrjeval njen jugoslovanski značaj.²⁷ Dodatno k že staremu tekmeču, krščansko socialnemu delavstvu, ki se je leta 1910 organizacijsko združilo v Jugoslovansko strokovno zvezo je slovenska socialna demokracija dobila še novega tekmeča med delavstvom, Narodno delavsko organizacijo. Na severnem slovenskem obrobju segata ti dve nerazredni slovenski delavski organizaciji tudi v industrijske kraje, kamor dejavnost JSDS ne seže.²⁸ Tu je treba posebej omeniti Maribor, ki je kljub slovenskemu proletariatu ostajal izključna domena nemške graške socialne demokracije. Prva naloga in prvo zanimanje Jugoslovanske socialnodemokratske stranke ostaja predvsem boj za vpliv med slovenskim delavstvom, stranka sama pa ostaja delavska stranka v ožjem, stanovskem smislu. Kljub posameznim poskusom je ostajalo odprto vprašanje socialdemokratskega programa in organizacije za gospodarsko socialno ogroženo kmečko prebivalstvo.²⁹ Takšno stanje je slej ko prej preprečevalo, da bi stranka rešila vprašanje, kako prestopiti ožje družbene meje delavskega razreda. Problem, kako postati »stranka vseh delovnih, izrabljanih, nesvobodnih slojev«,³⁰ torej vprašanje ljudskega gibanja pod vodstvom delavstva v neposredni strankarski povezanosti, se je sicer zastavilo na VII. zboru JSDS (31. januar—2. februar 1909) v obliki debate o taktiki, toda prevladalo je in ostalo prevladujoče stališče, da »smo delavska stranka«, da srednji sloji in kmetje »nimajo razrednega smisla« in da mora »naš boj biti razredni boj«.³¹

Spričo takšnega, v končnem učinku delavsko stranko osamljujočega taktičnega stališča, je bilo tem pomembnejše vprašanje razmerja JSDS do slovenskega narodnega vprašanja in gibanja. Saj se je v problematiki tega razmerja očitovale in reševalo isto vprašanje zveze z vsemi ljudskimi plastmi slovenske družbe, ki ga stranka ni rešila, kot smo že omenili, neposredno. Že tedaj se je večkrat izražalo spoznanje, da je »boj proti narodnostnemu hlapčevanju eminentno socialen boj«.³² Toda spoznanje splošno družbenega značaja narodnega vprašanja se še ni prebilo do zaokroženega teoretičnega nazora in strateško taktičnega koncepta, pomembnega za revolucijo.³³

²⁵ Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Stajarskem do prve svetovne vojne (Ljubljana 1976) tipkopis disertacije FF.

²⁶ Dušan Kermavner, O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa; v: Novi svet-5 (Ljubljana 1950). — J. Pieterski, delo nav. v op. 15 (Narodna in politična zavest na Koroškem) pogl. IX. — Fran Zwitter, Vprašanje koroške kandidature Ivana Cankarja leta 1907; v: Koledar Slovenske Koroške 1958 (Celovec—Porovlje) 57—61.

²⁷ D. Kermavner, delo nav. v op. 14. — Lilijana Prijon-Trampuž, Jugoslovanska socialdemokratska stranka v Istri. Ustanovitev in delovanje v letih 1907—1908; v: Slovensko morje in zaledje 1 (Koper 1977) 135—153.

²⁸ Miroslav Stiplošek, Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem 1918—1922 (v tisku).

²⁹ Dušan Kermavner, O tržaškem anarhizmu in nekaterih črtah slovenske socialne demokracije; v: ZČ 22 (1968) 115—133.

³⁰ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 179.

³¹ Narodnost in socializem. Članek v Naših zapiskih IX, 1912. Cit. po: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi (Ljubljana 1938) 360.

³² Dušan Kermavner, Ludwig Gumplowicz in Slovenci; v: Naša Sodobnost 8 (Ljubljana 1960) 784. Avtor zavrača Vaso Čubriloviča, ki je Leninu že za čas pred letom 1914 pripisal naziranje, »da se radniška klasa radi uspeha svojih vlastitih klasnih težnjaj i interesa mora svuda, a pre svega u svojoj zemlji i kod svog naroda staviti na čelo nacionalno revolucionarnim pokretima« (Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka, 397) in pripominja: »V takratnih pogojih se je socialistična strategija v narodnostnem vprašanju usmerjala drugače in je nikakor ni dopustno za nazaj premikati na poznejši tir.«

Vprašanje narodnostne politike Jugoslovanske socialno demokratske stranke pred prvo svetovno vojno velja v slovenskem zgodovinpisju kot v glavnem rešeno. V zadnjih letih pa se vedno bolj očitno kaže, da temu nikakor ni tako. Pred vsem se postavlja naloga pregledati to tematiko z vidika novih dognanj o odnosu med revolucijo in nacijami, ki nam jih je cmogočila naša revolucionarna izkušnja in še prav posebej izkušnje boja za samoupravni socializem. Boj za svobodo nacionalnega življenja ni samo družbeno pomemben faktor, posredno odločilen tudi za socialistično revolucijo, ki mora znati izkoristiti njegove možnosti. Gre za vprašanje vodilne in odločilne pozicije delavskega razreda v narodu kot družbeni skupnosti, zunaj katere ni boja za razvijanje socialistične družbe.³⁴ Z vidika takšne celovite zgodovinske izkušnje je mogoče in je potrebno o nacionalni politiki JSDS še marsikaj povedati.

V vprašanju nacionalne politike JSDS pred prvo svetovno vojno se je v zadnjih letih poglobilo nekaj zgodovinarjev iz drugih naših republik, ki so odkrili nekaj novih dejstev o stikih slovenskih socialdemokratov s socialdemokrati drugih narodov današnje Jugoslavije. Vendar pa opozarjajo tudi sklepi teh zgodovinarjev, katerih zanimanje se osredotoča predvsem na vprašanja znane Tivolske konference leta 1909, pa tudi na stališča slovenskega predstavnika na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu naslednje leto, da se bo treba celotnega problemskega kompleksa ponovno in izčrpno lotiti.

Nedvomno najresnejše delo o tako imenovanem avstromarksizmu in jugoslovanskem vprašanju, knjiga dr. Enverja Redžića, prihaja do takšnega poglobitnega sklepa: »Tivolska formula je bila politična zabloda in zgodovinska zgrešenost«.³⁵ Najbolj uničujoča pa je vsekakor bila sodba, ki jo je na svetovnem zgodovinskem kongresu v San Franciscu leta 1975 izrekel dr. Jovan Marjanović. Trdil je, da so udeleženci Tivolske konference v Ljubljani pledirali za zedinjenje vseh južnih Slovanov v eno nacijo, toda pod krono Habsburžanov, da je to bil poskus propagande za trializem in da je ta ideja za socialiste iz Srbije, Bolgarije in črne gore pomenila, da bi se morali bojevati proti neodvisnosti svojih nacionalnih držav.³⁶ Končno je tu še zelo informativna knjiga dr. Stojana Kesića o odnosih med delavskimi gibanji v jugoslovanskih deželah do leta 1914, ki posveča Tivolski in Beograjski konferenci posebno poglavje.³⁷ Tudi dr. Kesić je mnenja, da je Tivolska konferenca prišla na pozicije trializma, čeprav indirektno, da Tivolska resolucija ne more vzdržati resne kritike, ker v njej ni nič revolucionarnega, kar se vidi po tem, da za vsako ceno rešuje jugoslovansko vprašanje v okvirih avstroogrške monarhije in ker zastavlja boj za uresničevanje nacionalne, samostojne in neodvisne države. Razliko med koncepcijo Tivolske konference in pa koncepcijo Beograjske socialistične konference označuje tako, da je prva izhajala od »kulturno-nacionalne avtonomije jugoslovanskih narodov v preosnovani Avstroogrski«, druga pa od »zveze socialističnih republik na Balkanu«. Etbin Kristan, kot eden glavnih

³⁴ Najdan Pašić, Nacionalno pitanje u savremenoj epohi. Drugo izdanje (Beograd 1976). — Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Jugoslavije (Zagreb 1978). — Janko Pleterski, Značaj osme konferencije zagrebačkih komunista za tretiranje nacionalnog pitanja u politici KPJ; v: Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ—SKJ kao moderne partije radničke klase (Zagreb 1978) 201—218 (izšlo tudi v Naših razgledih 1978 št. 23—24). — Isti avtor, Revolucija in vprašanje narodov (Ljubljana 1979). (v prvi redakciji izšlo v Teorija in praksa 14 (1977) 479—489; Pregled (Sarajevo 1977); Treći program Radio Beograd — Jesen 1977 in v: Radnička klasa i revolucionarna avangarda (Maribor 1978) 57—70).

³⁵ Enver Redžić, Avstromarksizam i jugoslovensko pitanje (Beograd 1977).

³⁶ Jovan Marjanović, Reforma ili revolucija na Balkanu; v: Jugoslovenski istorijski časopis 1975, 3—4 (Beograd) 8.

³⁷ Stojan Kesić, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine (Beograd 1976).

avtorjev Tivolske resolucije, ni bil samo avstromarksist, enak Karlu Rennerju, marveč je bil zaradi svojega odličnega znanja srbohrvatskega jezika tudi eden izmed posrednikov, prek katerih je prodiral avstromarksizem med hrvatske socialiste.³⁸

Ne gre samo za to, da omenjeni avtorji v svojih ocenah premalo upoštevajo tisto, kar je mogoče najti v slovenskih objavah. Dr. Kesić npr. ne upošteva objavljene korespondence slovenskih socialdemokratov z Viktorjem Adlerjem o Tivolski konferenci.³⁹ Gre tudi za kriterije, o katerih bi se bilo treba zediniti. Dr. Redžić npr. pozna in upošteva omenjeno korespondenco, kar mu tudi omogoča popolnoma jasno spoznanje, da ne more biti točno znano spominsko zgodovinsko pričevanje dr. Henrika Tume, da je Tivolska konferenca bila vodena »docela v smislu dunajske centralne«. ⁴⁰ Kljub tej stvarni temeljitosti se tudi pri dr. Redžiću postavlja vprašanje kriterijev ocenjevanja. Že glede splošne slovenske politike tistega časa je jasno, da za zgodovinsko merilo ni mogoče jemati kar vprašanja, koliko je v njej bilo protiavtstrijske usmeritve v smislu nasprotovanja skupnosti narodov tega, v zgodovini nastalega državnega sklopa. In tudi za takšno merilo ni mogoče jemati jugoslovanstva kot neke nad narodi in s tem tudi nad Slovenci stoječe ideje. Toliko manj je seveda takšna merila mogoče uporabiti v primeru slovenske delavske stranke.

Kriterij v primeru delavske stranke je glede nacionalnega vprašanja možen le v tem smislu, da se raziše njeno približevanje družbenemu bistvu tega vprašanja v teoretičnem in političnem spoznanju ter dejavnosti, konkretno pa tudi njeno približevanje priznanju načela pravice narodov do samoodločbe. Nikakor pa ni mogoče vse to ocenjevati samo z vidika njene opredelitve za neko konkretno državopolitično programsko usmeritev. Spomnimo se na to, kako je Lenin še leta 1914, ko je vztrajno nadaljeval boj za priznanje pravice narodov do samoodločbe v programu revolucionarne delavske stranke, istočasno poudarja, da to ne pomeni, da mora takšna programska postavka postati kar zahteva po odepitvi Poljske, da to ne pomeni, da poljski socialisti ne bi smeli odcepitvi tudi nasprotovati.⁴¹

Samoodločba in boj zanjo še nista pomenila — kot pozneje v tridesetih letih in v naši NOB — poti k revoluciji, še nista pomenila spoja nacionalne in socialne revolucije v enoten proces. Razmere še niso dozorele za zamisel nacionalnih gibanj in revolucije pod vodstvom proletariata in sta odcepitev in državna samoosvojitve pomenili ustvarjanje meščanske narodne državnosti. Še celo v oktobrski revoluciji se geslo pravice narodov do samoodločbe in njegovo aktivno priznanje v politiki revolucionarne delavske partije postavlja le kot vprašanje boja za revolucionarno enotnost delavstva različnih narodov in hkrati kot vprašanje zaveznika revoluciji, ki se razvija v zatirajočem narodu. Boj za samoodločbo kot pot k revoluciji, to je spoznanje in dejanje šele poznejše dobe, ki ga ne moremo kar tako prenašati v čas pred prvo svetovno vojno ter ga tam uveljavljati kot merilo.⁴²

Kadar govorimo o nacionalni politiki slovenske delavske stranke v času do prve svetovne vojne, je poleg jasnosti o izhodiščnem kriteriju nujno uporabiti še dva metodološka vidika, ki sta sicer teoretično nesporna, ki pa ju v konkretnem zgodovinskem obravnavanju dostikrat pogrešamo. Prav takšno metodološko pravilo je priznana resnica, da je treba vse rav-

³⁸ S. Kesić, nav. delo, 280—300.

³⁹ Franc Rozman, Tri pisma o tivolski resoluciji 1909; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 13 (1973) 239—243.

⁴⁰ E. Redžić, delo nav. v op. 35, 214.

⁴¹ O pravici narodov do samoodločbe (1914).

nanje slovenske delavske stranke videti tudi v povezavi s celoto nacionalnega in državnega zgodovinskega dogajanja. Drugo takšno pravilo pa je, da je treba v vseh njenih stališčih in dejanjih iskati tudi element razvoja, najti v njih tisto, kar se nakazuje, a uveljavlja šele pozneje, hkrati pa tisto, kar prevladuje popreje, da bi se umaknilo novemu pozneje.

Glede prvega pravila lahko takoj rečemo, da je zelo očitno, da doseданje razpravljanje o tivolskem programu, še posebno tisto, ki ga najdemo pri omenjenih avtorjih, ne upošteva, ali pa premalo upošteva okoliščino, da je ta program reagiranje slovenske delavske stranke na nacionalno politične programe slovenskih meščanskih strank v času aneksijske krize, podobno kot je bil brnski program avstrijske socialne demokracije leta 1899 reagiranje na meščansko politiko v času t. im. Badenijeve krize.⁴³ Glede drugega pravila pa omenjamo, da je zlasti novejše razpravljanje potekalo pod vtisom, ki ga je ustvaril X. zbor JSDS ob koncu leta 1917, ko se je v iskanju opore za samostojno, razredno politiko ob konkurenčni akciji meščanstva z majniško deklaracijo tako močno skliceval na Tivolsko resolucijo.⁴⁴ Na ta način je zbor ustvarjal vtis o nacionalni politiki slovenske delavske stranke kot nekakšni nespremenljivi konstanti, čeprav že tedaj pozornemu opazovalcu ni moglo uiti, da je Tivolska resolucija v interpretaciji X. zbora nekaj drugega kot pa Tivolska resolucija iz leta 1909. Treba je zaznati in spoznati razvojni proces po Tivolski konferenci tja do svetovne vojne, in treba je ugotoviti, kakšno mesto zavzema Tivolska konferenca v razvojnem procesu do leta 1909.

V desetletju, ki je minilo od vseavstrijskega socialdemokratskega kongresa v Brnu leta 1899 in njegovega programa, pa do Tivolske konference, je potrebno natančneje preučiti razmerje socialdemokratov vseh narodov habsburške monarhije do t. im. avstrijskega državnega problema. V splošnem velja prepričanje, da je ena izmed bistvenih potez t. im. avstromarksizma — in to se je pokazalo tudi v razpravljanjih naših zgodovinarjev — opredelitev za velikodržavno ohranjevanje integralnosti tega državnega sklopa kot pogoja za uspešen razvoj socialističnih stremeljenj.⁴⁵ Znana knjiga nemškega zgodovinarja Hansa Mommsena o avstrijski socialni demokraciji in nacionalnem vprašanju prihaja do sklepov, ki takšnemu aksiomatičnemu gledanju nasprotujejo.⁴⁶ Mommsen pokaže, da tudi v vrhu avstrijsko-nemške socialne demokracije vladajo različni nazori o prihodnosti in zaželenosti tako države Habsburžanov v celoti kot tudi njene avstrijske državne polovice.

Samo Karl Renner, piše Mommsen, stoji ves čas na velikodržavnem, celoto monarhije obsegajočem stališču. Otto Bauer je l. 1912 to stališče opustil. V splošnem pa je v desetletju po Brnu nemško-avstrijska socialdemokratska stranka stala — tu in tam omahujoč — z Viktorjem Adlerjem vred na stališču male Avstrije, to pomeni, računala je na likvidacijo dualizma, ne z obnovo celotnosti monarhije, marveč z odcepitvijo Ogrske. Mommsen se zlasti sklicuje na IX. celokupni zbor avstrijske socialne demokracije leta 1903 in na njegov soglasno sprejeti sklep, »da socialna demokracija Avstrije ... naravnost, popolnoma in vselej odklanja državnopravno skup-

⁴³ F. Zwitter, Nacionalni problemi ..., 187. — Prim. Janko Pleterški, Die Badenkrise und die Slowenen; v: Die Donaumonarchie und die südslavische Frage von 1848 bis 1918 (Wien 1978) 73.

⁴⁴ Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (Ljubljana 1968).

⁴⁵ Prim. Fran Zwitter, Zlom avstromarksizma pri Slovencih; ZC 26 (1972) 103—138. — Dušan Kermavner, Boj v političnem zgodovinspisju brez konca in kraja? ZC 27 (1973) 107—126. — France Klopčič, Avstromarksizem, slovensko meščanstvo in drugo; ZC 28 (1974) 131—160. — Zanimive precizacije in poglobitve prinaša Walter Lukan v svoji žal nedokončani recenziji knjige Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« v: Österreichische Osthefte 15 in 16 (Wien 1973 in 1974) 397—420 in 34—52.

⁴⁶ Hans Mommsen, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat, I (Wien 1963).

nost z Ogrsko...« Ta sklep je znan tudi v naši literaturi, saj je objavljen v Zgodovinskem arhivu KPJ. V opombah je še citirano, na zboru izrečeno opozorilo, da ločitev Ogrske od Avstrije ne bo izpolnila pričakovanj. Ne bo utrdila male Avstrije, marveč bo razveza dualizma pomenila korak bliže k razhodu Avstrije, kajti podobne težnje po ločitvi bodo postavili tudi Čehi, Italijani in Hrvatje (izvajanja nemškega avstrijskega socialdemokrata Winarskega). Pobudniki stališča o odcepitvi Ogrske, med njimi sta Viktor Adler in Austerlitz, pravi Mommsen, so si od tega koraka obetali hitrejšo demokratizacijo razvezane Avstrije, ker se bo le-ta morala sprijazniti s položajem male države in se otresti svojih imperialističnih ambicij. Ko pa zmaga socializem, bo mala Avstrija likvidirana v velikonemškem smislu. S tem se približujejo konceptu revolucionarne levice iz 1848. leta. — Sklep IX. celokupnega zbora leta 1903 o odcepitvi Ogrske vsekakor pomeni tudi zavrnitev načrtov o Veliki Avstriji, ki so jih tedaj razvijali nemško-avstrijski krščanski socialci, upajoč na prestolonaslednika.⁴⁷ Velika Avstrija kot enotna monarhija ni izključevala etnične federalizacije (načrt Popovicija 1904). Teh načrtov se je skušala oprijeti tudi slovenska klerikalna stranka, da bi našla oporo za pridruževanje Slovencev hrvatskemu državnemu pravu.

Sklep IX. zbora o odcepitvi Ogrske je kot politično sredstvo za boj proti klerikalizmu na Slovenskem moral ustrezati tudi Jugoslovanski socialno demokratični stranki. Toda, ali je bil združljiv z njeno splošno zamislijo, reševati problem socializma v južnoslovenski povezavi s »skupnim bojem vseh jugoslovanskih siromakov«? Kajti odcepitev Ogrske od Avstrije je pomenila še hujše in globlje državnoopravno odtrganje Slovencev od drugih Jugoslovancev dvojne monarhije, kot pa je to pomenil dualizem.

Stvar je pojasnil Etbin Kristan v debati na zboru, preden je tudi on glasoval za odcepitev Ogrske. Opozoril je, da je to vprašanje za Jugoslovane posebno važno, da so Jugoslovani že danes preveč razdeljeni in da se mu s tega vidika ne zdi zaželeno, da bi se obstoječi odnos med Avstrijo in Ogrsko še bolj zrahljal. Vendar, a to je važno, rešitev je iskal v tem smislu, da bo šele razhod omogočil združitev tistega, kar spada skupaj: »Čeprav na prvi pogled ločitev ni videti zaželeno, z višjega vidika ne preostaja nič drugega, kakor razdeliti to slučajno zlepljeno telo v njegove naravne dele; šele tedaj se bodo deli, ki spadajo skupaj, spet svobodno združili... Moderna Avstrija — morebiti pa to sploh ne bo Avstrija — lahko nastane le, če se nemoderna fiktivna Avstrija razruši.«⁴⁸

Razrešitvi krize dualizma s preprostimi razcepom dvojne habsburške monarhije v dve popolnoma ločeni državi je Etbin Kristan torej postavil nasproti perspektivo svobodnega združenja narodov, pri čemer je prav posebej poudarjal naravno skupnost Jugoslovancev. Nedvomno gre za drugačen koncept, kot pa je bil koncept nemško-avstrijskih iniciatorjev sklepa kongresa, ki so tako v avstrijski državni polovici kot v Ogrski gledali dve integralni celoti, obstoječi vsaka po lastnem državnem razlogu. Etbin Kristan pa je ves problem postavil na temelje narodov in njihove svobodne odločitve in vse to povezal s perspektivo zedinjenja Jugoslovancev. Ni bil na kakem državo ohranjajočem stališču, ni bil za poglobljanje državnih meja, pač pa za njihovo premagovanje kot pogoj samoodločbi narodov.

Pomemben dogodek, ki je še enkrat praktično osvetlil stališča IX. zbora, se je nedolgo zatem dogodil prav na območju JSDS, v Trstu. To je bil

⁴⁷ Prim. dela M. Grossove, nav. v op. 20. — Sistematično v: Rudolf Wierer, Der Föderalismus im Donauraum (Graz—Köln 1960). — F. Zwitter, delo nav. v op. 14 (Nacionalni problemi...). — Načrte Franca Ferdinanda raziskuje Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914 (Ljubljana 1966).

⁴⁸ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 115.

sestaneke predstavnikov socialistične stranke Italije in pa socialdemokratskih strank celotne Avstroogrske 20. do 22. maja 1905.

Tržaški sestanek naj bi v protivojnem smislu določil skupno platformo socialistov iz Italije in Avstroogrske v razmerju do nacionalnega boja Italijanov v Avstriji, potrdil naj bi skupno zavračanje iredentizma. Konference se je udeležila tudi Jugoslovanska socialdemokratska stranka, Etbin Kristan pa je na njej nastopal ne le kot njen predstavnik, marveč tudi kot član vodstva celokupne avstrijske socialne demokracije. Nedvomno je bil nastop JSDS na konferenci v Trstu pomemben tudi za razvoj socializma v samem mestu, saj je potrdil navzočnost slovenske socialne demokracije in utrdil platformo italijansko slovenskega socialističnega sodelovanja na Primorskem, ki je zelo pomembno za vse nadaljnje dogajanje do leta 1918. Zato je treba pogledati, s kakšnimi poudarki pa tudi pridržki se je skupno protiiredentistično stališče tedaj izoblikovalo.⁴⁹

Italijanski socialisti, tako oni iz Italije kot tisti s Primorskega, so iredentizem odklonili in sicer kot vir vojne nevarnosti pa tudi kot orožje meščanstva, ki z njim hoče doseči razcep v internacionalno strnjenih vrstah proletariata. Niso pa zahtev iredentizma odklonili načelno, vsi so pustili možnost njihovega uresničevanja v prihodnosti. Celo Pittoni je zavrnil očitke iredentistov, da hočejo italijanski tržaški socialisti »zavezati bodočnost naroda«, to je, izključiti iredentistično rešitev, z besedami: »Ničesar nečemo zavezati na nobeno stvar, s svojim bojem hočemo samo zagotoviti miren in popoln razvoj narodnosti na poti njihove končne odreditve (rendenzione)« — »Politično živimo v Avstriji, na področju kulture in socialistične misli pa živimo ob boku naših tovarišev v Italiji... Celotno našo nacionalno taktiko zidamo na temelju našega brnskega programa, katerega pa ne smemo razumeti v smislu, kot da bi se z njim hotelo dokončno rešiti vprašanje različnih narodnosti v Avstriji; treba ga je razumeti kot minimalni program, ki ga stranka predlaga, da bi rešili pred propadom ne Avstrijo, temveč narode Avstrije.«

Tudi Viktor Adler, kot govornik avstrijske socialne demokracije, ni zanimal pravice Italijanov do odcepitve v oddaljeni prihodnosti, opozarjal pa je na nujnost aktualnega socialističnega boja v okviru Avstrije. Brez Avstrije bi namreč vsi narodi poginili. Priznal je potrebo da Trentin dobi avtonomijo, kar bi bil začetek izvedbe brnskega programa, odklonil pa je etnično delitev Primorske in obenem poudaril pravico Italijanov do univerze v Trstu. Zavrnil je stališče, da je potreben samo boj za razbitje avstrijskega sistema in poudaril, da mora biti to tudi boj za novo Avstrijo narodov, ki je v interesu njihovega gospodarskega in kulturnega razvoja. Tudi avstrijski Nemci bi namreč lahko, podobno kot Italijani, težili po pridružitvi nemški državi. Nova Avstrija bo nastala po odcepitvi Ogrske. Ta odcepitev je nujna tudi kot sredstvo boja proti avstroogrskemu militarističnemu ekspanzionizmu, saj bo z njo Avstrija izgubila lažni status velike države. Glede vojne je Adler izrazil prepričanje, da je ne bo, obenem pa je tudi opozoril, da ni mogoče računati na generalno stavko avstrijskega delavstva proti njej.

Glavni govornik socialistov iz Italije, Bissolati, je Adlerjevo izjavo o nemožnosti generalnega štrajka v Avstriji za preprečitev vojne sprejel. Zahteval pa je zato boj za zadovoljitev italijanskih nacionalnih interesov v Avstriji, da bi s tem bil odstranjen razlog možnega konflikta! V tem smi-

⁴⁹ Il Lavoratore, 18.—23. maj 1905; Arbeiter Zeitung, 19.—28. maj 1905; Rdeči prapor (kolikor je letnik v Ljubljani) 26. maj 1905. — Konferenco omenja Leo Valiani, La dissoluzione dell'Austria — Ungheria (Milano 1966) 71—72.

slu je zahteval prednostno obravnavanje italijanskih nacionalnih zahtev v Avstriji pred zahtevami vseh drugih narodov.

Kaj je to pomenilo za JSDS in kako je v tem položaju reagiral Kristan?

Slovenska delavska stranka se je na tem sestanku prvič znašla na meddržavnem področju. Solidarno je nastopila v smislu boja proti vojni. To ni bil problem. Toda na tržaški konferenci se je nazorno srečala s primerom, ko so delavske stranke obravnavale kot posebno pomembno vprašanje svoje politike nek nacionalni problem, priznavajoč dejansko, če ne teoretično, njegov direktni pomen tudi za socialiste in proletariat. Stališča socialistov iz Italije so favorizirala položaj Italijanov v Primorju. Ti socialisti so zahtevali danes njihovo prednostno obravnavanje tudi v razmerju s Slovenci, v prihodnosti pa računali na delitev Primorja in na priključitev Trsta in zahodne Istre Italiji. Proti temu je avstrijska socialna demokracija odpirala perspektivo boja za novo Avstrijo, ki pa bo »mala«, ločena od Ogrske in ki bi kot takšna izključevala Slovence od jugoslovanske združitve. In celo v tej mali Avstriji je avstrijska socialna demokracija pripravljena brnski program izvajati le v primeru Trentina.

V svojih nastopih je Etbin Kristan skušal previdno, poln kritičnosti do slovenske narodne politike, potrditi slovensko navzočnost v Trstu, poudarjajoč da so tudi Slovenci revolucionarne krvi. O iredentizmu ni spregovoril, priznal pa je Italijanom pravico do univerze v Trstu, obenem z zelo previdno izraženo mislijo o njeni morebitni dvojezičnosti. Zelo jasno se je izrekel proti etnični razmejitvi na Primorskem, konkretno tudi v Istri, in za avtonomijo na personalnem načelu. Ničesar ni dejal o Adlerjevi perspektivi boja za novo, a malo Avstrijo, ničesar o slovenskem ali jugoslovanskem vprašanju v celoti. Omejil se je na to, da je zelo močno poudaril nujnost razredne solidarnosti slovenskega proletariata z italijanskim.

Kristan je s tem zadostil neposredni zahtevi položaja, vsa vprašanja prihodnosti pa pustil odprta. Da je čez štiri leta na Tivolski konferenci ta stvar bila čisto drugačna, je nedvomno prva lastnost tega zborovanja, ki jo je treba ugotoviti. Ta razvoj gotovo ni bil pogojen le po spremembah v koncepciji nemško-avstrijskih socialdemokratov, do katerih je medtem deloma prihajalo. Mommsen piše, da je uspeh v boju za volilno reformo v Avstriji 1906—1907, doseženo v zvezi s krono, poživil v njihovih vrstah upanje na možnost demokratične reforme za celoto monarhije. Pripominja pa tudi, da to upanje ni bilo dolgega veka in tudi da v nobenem trenutku ni bilo dovolj močno, da bi stranka uradno priznala velikoavstrijske nazore Rennerja in Bauerja.

So znamenja samostojnega napredovanja slovenskih socialnih demokratov v preučevanju narodnega vprašanja v letih pred Tivolsko konferenco. Le omenjamo izid brošure »Narodno vprašanje in Slovenci« v letu 1908, v kateri je Etbin Kristan segel precej globlje od sodanega poskusa Otta Bauerja.⁵⁰ Bolj izčrpno je obravnaval pomen socialne in gospodarske

⁵⁰ E. K. [Etbin Kristan], Narodno vprašanje in Slovenci (Ljubljana 1908). — Otto Bauer, Die soziale Gliederung der österreichischen Nationen; v: Der Kampf I (Wien 1907) 30—38. Zanimivo je ugotoviti, da je Bauerjeva študija pisana z vidika položaja nemškega naroda v Avstriji in njegove moči v državi v primerjavi z drugimi narodi. Ugotavlja sicer vpliv tradicionalnega nasprotja med gospodujočimi in podložnimi narodi na socialno strukturo, a pri Nemcih je vendarle kapitalistična, industrijska razvitost tista, ki dosti bolj pogojuje njihov značaj starega gospodujočega naroda kot pa tradicija. Njegov poglavitni sklep je: »Pri nobenem drugem narodu ne pomenijo delavci tako velikega deleža v celotnem prebivalstvu in usoda nobenega drugega naroda ni tako tesno povezana z blagom in bolj delavskega razreda kot je to pri Nemcih. Stvar delavskega razreda je stvar nemškega naroda.« — Bauerjeva misel o potrebnosti socializma za vladajoči, najrazvitejši narod v Avstriji, je nekam disonantna vzporednica navidez podobni misli Etbina Kristana v omenjeni brošuri: »Z vsakega stališča je socializem odrešenik malih in proletaričnih narodov. Slovenci, ki so majhni in proletarični, si zavarujejo svoj obstanek in razvoj, če pomagajo do zmage socializma.« — Izraz »proletaričen« pomeni Kristanu sinonim za revnost in izkoriščenost, ne pa oznake za razvito socialno strukturo; Slovenci niso narod z visokim deležem delavstva, kar je tako važno Bauerju za opredelitev značaja in prihodnosti Nemcev v Avstriji.

strukture prebivalstva, položaj naroda, govoril o industriji in narodnosti, o narodni avtonomiji in še posebej o narodnosti in socializmu. Čeprav Kristan ne pride do sklepa o političnemu značaju narodnega vprašanja pa vendarle dejansko pokaže njegovo povezanost s celoto družbenega razvoja.

Že smo omenili, da je JSDS leta 1908 z dr. Henrikom Tumo sprejemala tudi njegovo zamisel reševanja slovenskega in jugoslovanskega vprašanja v realni povezanosti jugoslovanskih narodov v širši skupnosti enakopravnih narodov podonavsko-balkanskega prostora, ki bi bila sposobna upreti se nemškemu in italijanskemu prodiranju. Obrise te zamisli razpoznavamo v tivolskih razpravljanjih in resoluciji pa tudi v Tumovem nastopu na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu. Ta zamisel ni identična s trializmom.

Če omenimo vsaj še prizadevanja Albina Prepeluha in kroga »Naših zapiskov« za znanstveno obdelavo slovenskega vprašanja in poti socializma na Slovenskem⁵¹ moramo reči, da si je JSDS do leta 1909 že pridobila razmeroma globok vpogled v nacionalno problematiko. Njena stališča izražena na Tivolski konferenci leta 1909 in konkretizirana na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu v razmerju do zamisli balkanskih socialistov niso bila improvizacija pod vplivom trenutne taktike avstrijske socialne demokracije.

Glede same Tivolske konference in njene resolucije se omejujemo na tiste momente, ki so v razpravljanjih jugoslovanskih zgodovinarjev bili premalo upoštevani, prezrti ali napačno tolmačeni.

Objavljena korespondenca z Viktorjem Adlerjem dokazuje, da je Tivolska konferenca bila samostojna pobuda JSDS in hrvatskih socialdemokratov, ki je bila na Dunaju sprejeta z vidnimi pomisleki. In ker je tudi udeležba Slovencev na Balkanski socialistični konferenci v Beogradu samo nadaljevanje te pobude, to ni bila emanacija politike dunajskega vodstva in tudi ne posledica nekakšne otroške navezanosti na »Mutterpartei« slovenskih socialistov. Sploh je treba opaziti neko razliko v obnašanju dunajskega vodstva do socialdemokratskih strank posameznih sosednjih dežel. Medtem ko je bila pobuda za stike s socialisti v Italiji za koordiniranje politike v narodnostnem vprašanju na strani dunajskega vodstva (to smo videli pri tržaški konferenci leta 1905, podobno konferenco pa so nameravali prirediti tudi leta 1911) pa to vodstvo na kako podobno konferenco s Srbsko socialdemokratsko stranko in tudi drugimi socialdemokratskimi strankami balkanskih držav sploh ni mislilo. To kljub temu, da je bilo ravno jugoslovansko vprašanje v aneksijski krizi očiten vir vojne nevarnosti in da bi s protivojnega stališča nujno terjalo neposredno uskladitev politike prizadetih delavskih strank. Stiki JSDS s socialisti drugih jugoslovanskih narodov in še posebej s socialisti Srbije, to je bila njihova lastna pobuda, ki so jo na Dunaju sprejemali z dokajšnjimi pridržki. Gledati v teh akcijah JSDS le nekakšno podaljšano roko dunajskega vodstva, ni ustrezno.

Glede Tivolske konference je treba tudi ugotoviti še nekaj, kar je vidno v korespondenci z Viktorjem Adlerjem: JSDS je hotela državnopravnim trialističnim načrtom in akciji meščanskih strank postaviti nasproti načrt, ki ne bi bil državnopraven. To je vidno tudi v poteku same konference in v njeni resoluciji. Govoriti o Tivolski konferenci kot o dejanju za trializem, je tudi s tega vidika neustrezno.

⁵¹ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. S študijo Dušana Kermaunerja (Ljubljana 1938).

⁵² Prim. Fran Zwitter, v: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugrske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države (Zagreb 1969) 290.

Res je bila Tivolska resolucija spisana tako, da je navidez dopuščala različna tolmačenja svojega osrednjega programskega zahtevka. Že tedaj so nekateri v njej hoteli videti državnopravni program, celo program državnega zedinjenja vseh jugoslovanskih narodov. Podobna tolmačenja, vsekakor v želji povzdigniti pomen tivolske konference, so se pojavljala tudi še v našem socialističnem zgodovinopisju.⁵³ Leta 1972 je prof. Zwitter še enkrat povzel: »Najbolj nejasna in v navideznem nasprotju s tezo o enotnem gospodarskem prostoru Avstroogrške je pa točka, kjer resolucija govori o stremljenju, da bi enotni jugoslovanski narod brez ozira na vse umetne državnopravne in politične pregraje živel 'skupno nacionalno avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov'; tu gre,« pravi Zwitter, »v resnici za idejo E. Kristana, da bodo nekoč v daljnji bodočnosti, ko bodo odmrle sve države in z njimi tudi Avstroogrška, živeli narodi kot personalno pravne enote v taki konfederaciji narodov.«⁵⁴ Mislim, da je ta interpretacija točna, predvsem glede nazorov Etbina Kristana. Niso pa vsi avtorji resolucije glede držav bili enakih nazorov kot Kristan.

Popolnoma svobodno, demokratično konfederacijo narodov, o kateri govori Tivoska resolucija, je treba teritorijalno vsekakor razumeti kot podonavsko-balkansko, v Tumovem obsegu. V tem najširšem obsegu bi seveda bilo rešeno tudi jugoslovansko vprašanje v svoji ozemeljski celoti. Prav zanesljivo pa to ni bil načrt zedinjenja Jugoslovancev pod habsburško kruno! Obstaja doslej še neznano tolmačenje Tivoske resolucije enega njenih avtorjev Juraja Demetrovića iz tistega časa, objavljeno v češki socialistični reviji »Akademie«.⁵⁴ Po tem tolmačenju terja Tivolska resolucija najprej narodno avtonomijo na personalnem načelu za avstroogrške Jugoslovane, kar pa bo mogoče uresničiti šele potem, ko se cela avstroogrška država spremeni v demokratično federacijo enakopravnih in svobodnih narodov. Paralelno s to demokratizacijo se v skupnem boju na gospodarskem področju uveljavlja proletarski socializem, ki osvobodi ne le delavski razred, temveč tudi narode. Končni cilj pa je rešitev celotnega jugoslovanskega vprašanja in sicer v mednarodnem socializmu, kajti edino ta omogoči svobodo, samostojnost in zedinjenje vseh Jugoslovancev. Z drugimi besedami: bodoča vsesplošna, podonavsko-balkanska konfederacija svobodnih narodov bi temeljila na socializmu. Uresničenje tega končnega cilja si Demetrović zamišlja postopno: najprej demokratizacija in narodnostna federalizacija Avstroogrške, v drugi etapi pa zbiranje in konstituiranje vseh Jugoslovancev v en narod s tem, da se balkanski narodi pridružijo federaciji te nove Avstroogrške. Pogoj vsemu pa je socializem. Poudarek na svobodnosti in samostojnosti seveda pomeni tudi soglasje narodov, dejansko njihovo politično samoodločbo. To ni načrt širjenja Avstrije ali Avstroogrške kot države. Po drugi strani je treba upoštevati, da tedaj, ko naši socialisti govorijo o Avstriji ali Avstroogrski, oni ne izražajo privrženosti neki državni ideji, pač pa je zanje to, kot se je izrazil italijanski socialdemokrat Pittoni, le konvencionalno ime nekega ozemlja.⁵⁵

Seveda je imel ta načrt svoje bistvene slabosti. Ni upošteval nujnosti političnega boja za samoodločbo narodov neposredno, marveč je to samoodločbo pričakoval šele od zmage socializma. Danes vemo, da so se stvari postavljale v obratnem vrstnem redu in da se je končno oboje pri nas zdru-

⁵³ ZC (1972), 109.

⁵⁴ Juraj Demetrović, Problem Jihoslovanstva a socialni demokracije; v: Akademie 14 (Praž 1910) 145-149.

⁵⁵ Na mednarodni socialistični konferenci v Trstu 1905. Il Lavoratore, 23. maj 1905, št. 1011.

žilo v isti proces. Druga zgodovinska šibkost tega koncepta je bila podcenjevanje imperializma kot novega družbenopolitičnega faktorja v tem delu sveta, posebej nemškega in avstroogrškega. Poglavitno oporo so videli v moči srednjeevropskega socializma, v prvi vrsti socialdemokratske stranke Nemčije. Niso pa videli v protimperializmu tiste prve nujnosti in taktike, po kateri bi delavske stranke lahko zavzele vodilno mesto v svojih narodih in uresničile tudi socialistično revolucijo. V tako protimperialistično koncepcijo je na Balkanu sili socialdemokrate sam položaj malih, po imperializmu ogroženih držav. Tu je bil prvi vir njihovega razhajanja v nazorih s socialdemokrati južnih Slovanov v habsburški monarhiji. Skupno pa je bilo tem in onim to, da niso v jugoslovanskem vprašanju videli samostojnega vprašanja v tem smislu, da bi ga bilo treba najprej in posebej reševati, marveč so v njem videli, vsak po svoje, del širšega vprašanja, eni boja za demokratizacijo avstroogrškega državnega sklopa in nato za socialistično donavsko-balkansko federacijo kulturnoavtonomnih narodov, drugi pa kot dopolnitev boja za socialistično balkansko federacijo. Ideja podonavsko-balkanske federacije je imela privlačnost za slovensko revolucionarno levico tudi še po razpadu Avstroogrške. Treba se je samo spomniti zamisli o tkim. Sudobi, Sudetsko-donavsko-balkanski federaciji, ki jo je razvijal Dragotin Gustinčič v krogu Komunistične partije Jugoslavije tja do leta 1923.⁵⁶ Še vedno je tedaj živelo prepričanje, da revolucije v Jugoslaviji in sploh na Balkanu ni mogoče uresničiti brez revolucije v Srednji Evropi. Ni še bilo jasno, da je dejansko že takrat bila zmaga nemškega nacionalizma in imperializma nad srednjeevropskim delavskim gibanjem epohalna, da je opredelila zgodovinski razvoj socializma v Srednji in Jugovzhodni Evropi za dogledno prihodnost čisto drugače, kot pa so to pričakovali socialisti tam od leta 1848 naprej. Če se vrnemo v leto 1909, je treba še upoštevati, da je na nazore slovenskih socialdemokratov vplivalo tudi prepričanje o šibkosti socializma na Balkanu, izvirajoči iz nerazvitosti balkanskih družb in gospodarstva. Šele balkanska vojna je stvari začela spreminjati.

Nedvomno so širokopotezne koncepcije bodočega razvoja, ki bo potekal ob naslohitvi na srednjeevropski socializem, vlivale slovenskim socialdemokratom veliko samozavest, jim omogočale prepričanje, da njihovo gledanje na prihodnost daleč nadkriljuje vse sodobne koncepte meščanske politike, ki so v tej perspektivi bili videti kaj klavrní. Vendar pa je po drugi strani zgodovinsko dejstvo, da so nacionalna gibanja, in med njimi tudi slovensko, prej reagirala na velike spremembe, ki jih je imperializem prinašal v ta del sveta. To posebej velja za narodno revolucionarno mladino, ki je intuitivno spoznala, da se je treba od nemškega imperializma državno ločiti, če naj bo boj proti njemu uspešen.

Če se od daljnjih vrnemo h kratkoročnim, etapnim ciljem Tivolske resolucije, ponovimo: to ni bil državnopravni program za reševanje jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstroogrške. Popolnoma jasno je to spoznal kranjski deželni predsednik Schwarz in v tem smislu poročal 3. decembra 1909 dunajski vladi. Res je Tivolska resolucija, tako je pisal, precej nejasno in megleno sestavljena, dopušča tolmačenje, da se tudi jugoslovanska socialna demokracija zavzema za ustanovitev nove državne tvorbe na jugu monarhije. Vendar, pravi Schwarz, če upoštevamo izjave Etbina

⁵⁶ Janko Pleterski, Nacionalno vprašanje v teoriji in politiki KPJ—KPS; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 7 (1967).

Kristana na konferenci, je jasno, da gre samo za program zedinjevanja Jugoslovanov na kulturnem področju.⁵⁷

Kaj je torej Tivolska resolucija predvidevala kot neposredno nalogo? Tudi to razloži omenjeni Demetrovičev članek. On opozarja, da brnski program velja le za avstrijsko državno polovico in da to ni narodni program jugoslovanskih socialdemokratov. Kot program jugoslovanskih socialdemokratov ne more obveljati zahteva po razrešitvi problema dualizma z odcepitvijo Ogrske kot so to predložili avstrijski socialdemokrati leta 1903. Pa tudi trialistična koncepcija ne rešuje jugoslovanskega vprašanja, saj bi trializem pripeljal le še do večje zmede in do večjega razcveta absolutistične birokracije kot sedanji dualizem. V akuten stadij stopa nekaj drugega, namreč vprašanje enotnega socialdemokratskega nacionalnega programa za celo Avstroogrsko. Če avstroogrška socialna demokracija tega ne doseže, bo prenehala obstajati kot celota, razbila se bo na vrsto socialdemokratskih strank. Demetrovič trdno veruje, da se to ne bo zgodilo, da se bo sestel vsedržavni socialdemokratski kongres, ki bo izdelal enoten nacionalni program za cel avstroogrski državni sklop.⁵⁸

Demetrovičeva izvajanja kažejo, da omemba o nujnosti revizije brnskega programa v Tivolski resoluciji, ne pomeni zahteve po uveljavljanju personalnega načela avtonomiji proti teritorialnemu, brnskemu, marveč da pomeni novo stališče v vprašanju dualizma. Pomeni angažiranje za zahtevo po reševanju nacionalnega vprašanja v Avstroogrski kot celoti in ne še za reševanje jugoslovanskega vprašanja v celoti. Ta zahteva je pravilno razumljiva le v zvezi z dolgoročno perspektivo, ki smo jo že obravnavali.

Že na sami Tivolski konferenci je predstavnik Srbske socialdemokratske stranke Dimitrije Tucović dal jasno razumeti, da ta program ne ustreza njegovi stranki in socialdemokratom balkanskih držav. V misli o čim tesnejši povezavi južnoslovanskih socialdemokratov, izraženi z geslom o jugoslovanski kulturni skupnosti, pa je vendarle videl pomembno realno vrednoto tudi za Srbe iz kraljevine, kajti ta misel jih »popelje iz dosedanje osamljenosti in blokade!« In v imenu balkanskih socialdemokratov je tudi poudaril solidarnost z idejo o »spajanju narodno šibkih v močne skupine«, saj se take skupine lahko »upro evropskemu kapitalu.«⁵⁹

Takšna metodološka izhodišča in vsi omenjeni posamezni momenti omogočajo tudi boljši razbor razpravljanj na prvi Balkanski socialistični konferenci malo pozneje, v začetku leta 1910 v Beogradu. Posebej omogočajo stvarno oceno stališč slovenskega in hrvatskih predstavnikov, ko glede narodov Avstroogrške niso uveljavljali pravice do samoodločbe, pravice do nacionalnih držav. Ne da bi se mogli tukaj poglobiti še v problematiko beograjske konference, le omenjamo, da je čisto razumljivo, da se socialdemokrati Srbije in Bolgarije niso mogli ogreti za vizijo kakega federiranja z Avstroogrsko, saj so to konkretno državo z vso upravičenostjo ocenjevali kot nosilko imperializma, ki ogroža svobodo balkanskih narodov. Politika nemškoavstrijske (in ogrske) socialne demokracije pa ni bila takšna, da bi vlivala upanje, da bi utegnila postati v bližnji prihodnosti resen dejavnik proti temu imperializmu. V politiki Srbske socialnodemokratske stranke priznanje pravice narodov do samoodločbe ni bilo moment revolucionarne akcije, marveč predvsem izhodišče za pozitiven odnos do obstoječe nacio-

⁵⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Fond ministrstva za notranje zadeve MdJ, Pr. N. 13359/M. J.

⁵⁸ Dobro je znano, da avstrijska in ogrska socialna demokracija nikoli več ni bila ne zmožna ne voljna sklicanja takšnega kongresa in priprave takšnega programa.

⁵⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 193.

nalne državnosti.⁶⁰ Tudi s takšno omejitvijo pa je izrecno priznanje te pravice narodov bilo važen pozitiven element idejnega formata Srbske socialno-demokratske stranke.

In čas med Tivolsko konferenco pa začetkom prve svetovne vojne? Ali se v pojmovanju narodnega in jugoslovanskega vprašanja pri slovenski socialni demokraciji kaj premakne? Vemo za Tumovo, Prepeluhovo, Lončarjevo, Dermotovo in še posebno za Cankarjevo kritiko etničnega unitarizma Tivolske resolucije, izražene v letu 1913.⁶¹ So pa še nekatera druga znamenja, ki kažejo, da je v vrstah slovenskih socialnih demokratov kmalu po l. 1909 nastajal občutek, da tivolski program ne rešuje perečih vprašanj nacionalne politike delavske stranke v zatiranem narodu.

Takšno znamenje je bil znani spor med slovenskimi socialisti ob vprašanju šolskih društev v Trstu l. 1911. Spor je nastajal, ker sprejeto stališče, formalno internacionalistično, o enaki škodljivosti tako italijanske kot slovenske šolske družbe (Lege nazionale in Ciril-Methodove družbe) ni zadovoljevalo.⁶² To stališče ni dovolj upoštevalo razlike v položaju zatirajočega in zatiranega naroda. Poleg tega je značilno, da je spor nastal ob glasovanju nekaterih italijanskih socialdemokratskih poslancev v tržaškem občinskem svetu šele v letu 1911, ne pa že tudi v letih 1909 in 1910, ko so le-ti že tudi glasovali za podporo italijanski šolski družbi.⁶³ Vsekakor znamenje nove aktualizacije narodnega vprašanja v politiki JSDS. — Razdvojenost med slovenskimi socialdemokrati ni bila presežena, pač pa prekrita, ko so naslednjič leta 1912, tudi italijanski socialdemokrati glasovali proti podpori italijanski šolski družbi in za municipalizacijo slovenskih privatnih šol v Trstu.⁶⁴

V istem, 1911. letu, so se duhovi vzburkali ob češkem sindikalnem separatizmu. Med slovenskimi socialdemokrati do kakega spora ni prišlo, JSDS se je postavila na stran centralizma.⁶⁵ Toda če ugotavlja D. Kermavner, da so ob tisti priložnosti češki socialdemokrati občutili nezadostnost in nepravilnost shematičnega stališča »nemškega« socializma v narodnem vprašanju,⁶⁶ bi si težko mislili, da takšnih občutkov, čeprav potlačenih, ni bilo tudi med slovenskimi socialdemokrati.⁶⁷

Ob balkanski vojni l. 1912—1913 pa je stvar postala resna. Socialdemokratske stranke, ki na narodna gibanja kot družbena niso računale, je prehitelo nacionalno meščanstvo. Ljudstvo, ki mu je bil bližji izgon Turkov kot perspektiva federacije po zmagi socializma, je nacionalnim meščanstvom sledilo. Socialistom je grozila osamitev.⁶⁸ V tem položaju pride do že omenjene odprte kritike Tivolske resolucije. Marsikaj že imamo napisanega o tej kritiki, posebno še o stališčih Ivana Cankarja.⁶⁹ Ni pa še dovolj raziskano, kakšen je bil učinek Cankarjeve kritike. In to ne le učinek kritike neoliberalizma. Enako važno, če ne važnejše, je pogledati, koliko se je po Cankar-

⁶⁰ Dušan Lukač, Srpski socialisti o nacionalnem pitanju naroda na Balkanu; v: *Balkanica* 3 (Beograd 1972) 403. »... politično jedinstvo i nezavisnost naroda koji i danas dobivaju svoj izraz u nacionalnoj državi nisu samo potreba domaćeg kapitalizma već su i jedna opšta kulturna potreba svih društvenih klasa.« Resolucija VII. kongresa SSSP, Beograd, 17. maj 1909 o kolonialni politiki in nacionalnem vprašanju. Istorijski Arhiv KPJ, 3 (Beograd 1950) 118.

⁶¹ Dušan Kermavner v delu nav. v op. 51, 357.

⁶² Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 216—230. — D. Kermavner, delo nav. v op. 23, 169—175.

⁶³ E. Maserati, delo nav. v op. 24, 250.

⁶⁴ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 252—253.

⁶⁵ Zgodovinski arhiv KPJ, 5 (Beograd 1951) 216—230.

⁶⁶ Dušan Kermavner, v delu nav. v op. 51, 360—361.

⁶⁷ Prim. Jurij Perovšek, JSDS in vprašanje češkega separatizma (diplomsko delo, FF 1978).

⁶⁸ E. Redžić, delo nav. v op. 35, 351.

⁶⁹ Spersans (Edvard Kardelj), Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja (Ljubljana 1939) 198—199. — Fran Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih; v: *ZC* 1 (1947) 53. — L. Ude, delo nav. v op. 6, 69—70. — Boris Zihert, Ivan Cankar in slovenska družba; v: *Teorija in praksa* 5 (Ljubljana 1968), 1690—1700.

jevem nastopu uveljavilo pri slovenskih socialistih spoznanje, da je naravno vprašanje političnega značaja, stvar boja za samoodločbo.

Ivan Cankar v 1913. letu ni sledil zamislim o najširši podonavsko-balkanski skupnosti narodov. Po geslu »uzdaj se u se i u svoje kljuse« se je usmeril k jugoslovanski federaciji (vključno Bolgare). Gotovo mu Tuma tudi v tem letu ni bil pripravljen slediti, čeprav je ob balkanski krizi še sam razočaran nad sposobnostjo avstrijskih državnih vrhov (na katere je dotlej računal), da bi spoznali pravi interes in poslanstvo Avstrije. A v veri v to poslanstvo na Balkanu vztraja trdno tja notri v svetovno vojno.⁷⁰

So pa znamenja, da se med nekaterimi drugimi slovenskimi socialisti uveljavlja Cankarjeva misel o samoodločbi. Podobno kot Cankar razmišlja dr. Anton Dermota.⁷¹ Če bi to še mogli pripisati njegovemu masarykovskemu izvoru, tega ne moremo več pri Milanu Lemežu. Ta se je v kritiki brošure dr. Vladimírja Knafliča o jugoslovanskem vprašanju izrekel proti federalizaciji velike Avstrije in proti širšim, podonavsko-balkanskim zamislim. Kot socialist se je zavzel za specifično rešitev jugoslovanskega vprašanja. »Mi imamo skrbeti predvsem zase in oprijeti onega treznega egoizma, ki ga izvajajo Čehi že dolgo... Svojo prihodnost si hočemo zavestno ustvarjati sami, da ne bo več odvisna od naključij, kot je bila do danes. Dvomljiva je gospodarska potrebnost enotne in velike Avstrije za Jugoslovane. Dejstva govore prejasno: narodnostna, federalistična Avstrija bi bila protiavstrijska. Vsakdo, kdor politiko jemlje kot resno življenjsko zadevo, najbolj pa socialist, mora narodno in jugoslovansko vprašanje poglobljeno preučevati. Socialist ima pa med vsemi največji interes na temeljiti rešitvi narodnostnega in specialno jugoslovanskega vprašanja.« (Podčrtal M. Lemež).⁷²

Očitno je točna trditev Ivana Cankarja v predavanju »Očiščenje in pomlajenje« aprila 1918 v Trstu, namreč, da je zahteva, naj se slovenska delavska stranka postavi na stališče samoodločbe naroda že takoj, ne šele po revoluciji, »poganjala svoje kali že dolgo pred vojno«. Te kali bo treba še raziskati in jih primerno ovrednotiti, brez predsodkov.⁷³

Zusammenfassung

ZU EINIGEN FRAGEN DER SLOWENISCHEN POLITIK IM LETZTEN JAHRZEHNT VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Nach einer kurzen Übersicht zu den Fragen der politischen und gesellschaftlichen Situation und Entwicklung der Slowenen im Jahrzehnt von 1904 bis 1914 lässt sich der Verfasser auf einige Fragen der nationalen Politik der slowenischen Sozialdemokratie näher ein. Teilweise kritisch gegen einige in letzter Zeit aufgekommte Urteile eingestellt weist er darauf hin, dass eine sich verändernde und entwickelnde Politik, die Bestandteil eines entscheidenden historischen Prozesses im slowenischen Raum ist, nämlich, des Entstehungsprozesses des revolutionären Verhältnisses zwischen der slowenischen Arbeiterbewegung und der Nationalbewegung, nicht statisch beurteilt werden kann. Unter Heranziehung von teilweise neuen Materialien stellt er die Entwicklung der Standpunkte der slowenischen Sozialdemokratie zum Staatsproblem der dualistischen Habsburgermonarchie wie auch zu der jugoslawische Frage, und zwar in der Zeit vom IX. Gesamtkongress

⁷⁰ Henrik Tuma, Vojna; v: Naši zapiski 11 (Gorica 1914) 225–233. — Prim. razčlenitev F. Zwittera v delu nav. v op. 45, 110–111.

⁷¹ »Naš problem ni toliko problem književnih vprašanj ali jezikovnih, marveč v prvi vrsti političen, gospodarski in socialen.« — Anton Dermota v: Veda 3 (Gorica 1913) 377. — Dušan Biber, Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki 1912–1913; v: Istorija XX veka (Beograd 1959).

⁷² M. R. Lemež, v: Naši zapiski 20 (Gorica 1913) 116–120.

⁷³ Dušan Kermavner, O aretacijah med prvo svetovno vojno; v: ZC 27 (1973) 345.

der österreichischen sozialdemokratischen Parteien im Jahr 1903, von der internationalen Konferenz der Sozialisten Österreich-Ungarns und Italiens im Jahr 1905 in Triest, bis zur jugoslawischen sozialistischen (Tivoli-) Konferenz im Jahr 1909 in Ljubljana. Er weist auf den Charakter des Tivoli-Programms und die Evolution der Stellungnahmen in den folgenden Jahren bis zum Anfang des ersten Weltkrieges hin. In diesen Jahren macht sich schon die Forderung bemerkbar, die Slowenische Sozialdemokratische Partei solle sich die Auffassung vom Recht der Völker auf Selbstbestimmung und von der Eigenständigkeit der jugoslawischen Frage zu eigen machen. Eine Besonderheit der slowenischen (und teilweise auch der kroatischen) Sozialdemokratie besteht darin, dass schon seit 1908 in ihren Reihen die Idee von einer sozialistischen Föderation der Donau- und Balkanvölker lebendig ist; diese Idee ist weder mit der austro-marxistischen Anschauung des Habsburgischen Staatsgefüges und Problems identisch, noch mit der enger gefaßten Idee von Sozialisten der Balkanstaaten über eine nur balkanische Föderation. Die Pläne der slowenischen Sozialdemokraten stützen sich auf den Sozialismus als erste Vorbedingung und zugleich auf die Erwartung, daß der Sozialismus im balkanischen Donauland eine Emanation seines siegreichen Einzuges nach Mitteleuropa sein werde.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za Zgodovinsko društvo za Slovenijo in naročnino na »Zgodovinski časopis«? Storitve to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

* * *

Ali ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Potem ko je spomladi 1977 izšel ponatis prvega zvezka revije z letnico 1947, je bil septembra 1978 ponatisnjen tudi 17. letnik »Zgodovinskega časopisa« za leto 1963, januarja 1980 pa še 18. letnik »ZC« za leto 1964. Vsi trije ponatise in večina ostalih letnikov revije so na voljo pri upravi revije, na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12. Podrobne informacije o zalogi in cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov revije.